



«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
581 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2022-yil, 5-fevral

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

2022 year 5 february

**O‘zbekiston Respublikasi
Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi**

**Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti**

**«ALISHER NAVOIY VA
XXI ASR»**

**mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
materiallari**

Toshkent – 2022

UO‘K: 821.161.1=512.133

KBK: 83.3 (5O‘)

A 51

Mas’ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay’ati

Shuhrat Sirojiddinov (O‘zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O‘zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon), Muslihiddin Muhiddinov (O‘zbekiston), Ibrohim Haqqulov (O‘zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O‘zbekiston), Badriddin Maqsudov (Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O‘zbekiston), Karomat Mullaxo‘jayeva (O‘zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O‘zbekiston), Abdulloh Ro‘yin (Afg‘oniston).

Ushbu to‘plamda “Alisher Navoiy va XXI” asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To‘plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog‘liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so‘z yuritiladi. O‘zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o‘quvchilar ommasiga mo‘ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

**The Ministry of Higher and Secondary Education of the
Republic of Uzbekistan**

**Tashkent State University of Uzbek Language and
Literature named after Alisher Navo'i**

**The Materials of the International Scientific-Theoretical
Conference on the Theme**

**«ALISHER NAVOI AND THE
XXI CENTURY»**

Tashkent – 2022

Cheif editor:
Shukhrat Sirojiddinov
Doctor of Philology, Professor

Editorial Board

Shukhrat Sirojiddinov (Uzbekistan), Sirojiddin Sayyid (Uzbekistan), Ramiz Asker (Azerbaijan), Muslihiddin Muhiddinov (Uzbekistan), Ibrahim Haqqulov (Uzbekistan), Almaz Ulvi (Azerbaijan), Nurboy Jabborov (Uzbekistan), Badriddin Maksudov (Tajikistan), Tanju Seyhan (Turkey), Aftondil Erkinov (Uzbekistan), Karomat Mullakhodjaeva (Uzbekistan), Mark Toutant (France), Dilnavoz Yusupova (Uzbekistan), Abdullah Ruyin (Afghanistan).

This is a collection of articles which were sent to the International scientific theoretical conference on the theme "Alisher Navoi and the XXI Century". The collection includes the papers considering the role and importance of literary-scientific heritage of Alisher Navoi in our classical literature as well as linguistic and textual issues of his works. It presents a clear image of the current state and prospects of Uzbek researches on Navoi. The book is intended for philologists, scientific researchers, the students of master's and bachelor's degrees, and a wide audience.

The orthography of authors' and their views of works may differ from the view point of the editorship.

faqat buyuk narsalar: Inson va Tabiat mavzusida mujassam ekaniga komil ishonch bilan qaradi.

Falsafa – mavzuning mohiyatini bayon qilsa, tarix – faktlarni xotirjam qayd qiladi. Badiiy adabiyot esa, ulug‘vor tuyg‘ularni poetik jilolantiradi. Ularga rang, harakat va ma’no beradi. Sanalgalarning har biri odamlar e’tiborini o‘ziga jalb qilsa-da, badiiy adabiyotgina kitobxonni kundalik turmushidan yuksakroq ma’volarga ko‘tarishga qodir. Buning uchun ijodkor o‘zining butun iqtidor va salohiyati, poetik mahoratini adabiy qahramonlar qismati orqali hazrati inson qadr-qimmatini ulug‘lashga yo‘naltirmog‘i lozim. Adabiyotshunoslik lug‘atlarida uslub nainki alohida ijodkor, balki adabiy jarayon bilan ham chambarchas bog‘liqlikda anglanadi va uning: a) individual uslub; b) adabiy davr uslubi; v) adabiy yo‘nalish uslubi kabi tasnifi ham keltiriladi (10.339).

Bugungi kunda syujet qurilishi qat’iy qoidalar bilan cheklanmaganidek, tasvirlanayotgan voqealar dinamikasi, san’atkorning ular mag‘zini chiqishi muhim sanalmoqda. Tashqi omillar: rivoyaning xronologik tartiblanishi va voqealarning makonda o‘zgarishi, xarakterlarni tadrijiy ko‘rsatish va izchil mantiqiy dalillashga unchalik zarurat sezilmaydi. Subektiv omillar kuchayishi shaxs ichki olami, fikr-o‘ylari dunyosiga e’tiborni kuchaytirdi, asosiy diqqat uning qalb dialektikasiga qaratilib, an’anaviy tamoyilga xos hayot hodisalarini zamonda sababiy ketma-ketlikda joylashtirish o‘rnini muallif xotiralarida jonlangan voqealar egalladi. Boshqacha aytganda, epik voqealar ichki hissiy jarayonlar hisobiga yanada boyidi.

O.Muxtor “Tepalikdagi xaroba”da Lutfiy, Mashrab, Bayron, Mirzo G‘olib; Amir Temur, Bobur, Akbar; “Ayollar mamlakati va saltanati” asarida Nodirabegim “Aflotun”da esa Bahouddin Naqshband, Fayzulla Xo‘jaev, Abdurauf Fitrat, Ismoil Somoniy singari tarixiy shaxslar siymosini tiklash, fozil odamlarga intiqlik, sog‘inch, ajdodlar bilan shajaraviy mustahkam bog‘liqlikni, “Turkiston qayg‘usi” degan armon va iztiroblarga munosib voris bo‘lishga intilishni namoyon etgan edi. Tomirlarida ajdodlar qoni oqqan, zamona dardiga malham izlagan nosirning bobolar “tuproq‘idan surma olg‘ali” (Fitrat) borgani, ulardagi jur‘at va ishonchdan ruh olgani shubhasiz.

Demak, O.Muxtor ruhiyati, ijodiy kontsepsiyasi, shakliy-uslubiy izlanishlarida ichki mantiq asosida mustahkam rishtalar bilan bog‘liqlik mavjud. Bu uslubda asar yaratish nosir uchun dastlabki qadam emas, balki sinovdan o‘tgan yo‘l. Uning yaxlit uslubiy yo‘nalishini belgilashda voqelikni idrok qilish tarzi, badiiy ifodalashda qo‘llaydigan usullari, o‘ziga xos pozitsiyasi, yozish manerasiga diqqat qaratish juda muhim. Shundagina asardan-asarga o‘tib turuvchi belgilar, tobora yangilanib borayotgan alomatlar yaqqolroq ko‘zga tashlanadi.

Alisher Navoiyning ulug‘vor siymosini yaratish O.Muxtorning ruhiy ehtiyojiga aylangan edi. U ongu tasavvuri, idrok qatlaridagi hayratdan tug‘ilgan o‘ta nozik, yorqin mayllarni o‘z tabiati, iste’dod yo‘nalishiga mos, bisotini to‘laroq namoyon etadigan janr – shaklda tasvirga aylantirishga uringan. Navoiy

shaxsiyati rasmiy andazalardan chetga chiqqani, to'rt ilmiy mijoz doirasiga sig'magani uchun nosirning qalb tubidagi tuyg'ular ham rasmiy munosabat-qarashlardan farqlanadi. O'ziga xos ifoda, ohang, tuyg'u va ranglar tovlanishi, muallif-hikoyachi siymosining epik bayon tarzi, xarakter yorqinligi bilan ajralib turadi. Muallif Ollohning irodasi – taqdir hukmiga rizo bo'lgan, g'ussalarni sabr bilan yengib, olg'a intilgan taqdir kishisiga xos daholik va fojiaviylikni uning qalbiga nigoh tashlab, “bekaslig'da zor” o'tgan umr bayoni va ko'ngil manzaralarini, his-tuyg'u rasmini topishga uringan. His-tuyg'ular olamidan tasavvurlar tomon borar ekan, Sharq hayoti, madaniyati va odob-andisha doirasida fikrlagan, oddiy holatlardan teran hayotiy ma'no topgan. Tafakkurida yashab kelayotgan ruhiy voqelikni so'zlab berishga uringan. Uni shuurdagina tuyish, sezish, anglash mumkin. Buning uchun savqi tabiiyga suyanmoq talab etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Adabiyot nazariyasi. Ikki tomlik. Birinchi tom. – Toshkent, Fan, 1978.
2. Doniyorova Sh. Omon Muxtor ijodida folklor an'analari. // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2001. №5. – B.64-67
3. Jorj Lui Leklerk de Byuffon. Rechъ pri vstuplenii vo frantsuzskuyu akademiyu. // Novoe literaturnoe obozrenie. № 13 (1995).
4. Karimov H. Yangi tamoyillar. // “O'zAS”, 1997 yil, 4 aprel
5. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. – T.: “Ma'naviyat”, 2000
6. Omon Muxtor. Navoiy va rassom Abulxayr. – Toshkent. “SHARQ” NMAK Bosh tahririyati, 2006.
7. Pardaeva Z. Badiiy-estetik tafakkur rivoji va o'zbek romanchiligi. – Toshkent, 2002.
8. Rasulov A. Yangilanayotgan roman.// “O'zAS”, 2003 yil, 22 avgust
9. Sodiqov S. Romanmi yoki risola? // “O'zAS”, 2004 yil, 30 yanvarъ
10. Quronov D., Mamajonov Z., SHERALIEVA M. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent, Akademyashr, 2010.
11. Qo'shjonov M. “Ishq ahli” romani to'g'risida // “Sharq yulduzi”, 2001. Birinchi fasl. – B. 15

NASIMIY VA NAVOIY IJODIDA TAVHID TALQINI

Zilola AMONOVA

BuxDU

(O'zbekiston)

Annotatsiya

Maqolada ikki ulug' shoir Imodiddin Nasimiy va Alisher Navoiy ijodidagi tavhid bilan bog'liq baytlar tahlilga tortilgan. Tahlil davomida har ikki shoir ijodidagi an'anaviylik va o'ziga xosliklarga alohida e'tibor qaratilgan.

***Kalit so'zlar:** Imodiddin Nasimiy, Alisher Navoiy, tavhid, an'anaviylik, novatorlik, adabiy ta'sir, badiiy mahorat.*

Annotation

The article analyzes the verses related to monotheism in the works of two great poets Imodiddin Nasimi and Alisher Navoi. The analysis focuses on the tradition and originality of the work of both poets.

Key words: *Imodiddin Nasimi, Alisher Navoi, monotheism, tradition, innovation, literary influence, artistic skill.*

Ma'lumki, Allohni tanimoq, butun mavjudotning yaratuvchisi tanho ekanligini tan olmoq, yakkayu-yagonaligiga ishonmoq - tavhid. Mazkur masala yuzasidan ko'pgina tasavvuf shayxlari o'z mulohazalarini aytib o'tganlar. Jumladan, Ali ibn Usmon Hujviriyning fikriga ko'ra, "Tavhid haqiqati xudoning birligiga imon keltirish, iqrar bo'lish va shunga hukm etmakdir [5,55]. Mazkur masalaga tasavvuf adabiyotida alohida e'tibor qaratilgan. Bu borada Mansur Halloj, Ibn Arabiyning xizmatlari katta. Ayniqsa, Attor "Tavhid ilmini she'riy til ila tafsir etgan zot" [5,48]dir. Shu nuqtayi nazardan tavhid Sharq mumtoz shoirlari ijodida keng yoritilganligi bilan ham ajralib turadi. Ana shunday zabardast shoirlardan biri Imodiddin Nasimiydir. Uning ijodida tavhid talqiniga bag'ishlangan bir qancha she'rlarni ko'rish mumkin:

*"Qolu balo"ning ahdini aslo unutmash kerak,
Iymoni tavhid ahlining shu ahdu shu iqrar emish [6, 41].*

Shoir baytda iqtibos san'ati imkoniyatidan foydalanib, Qur'oni Karimdagi "An'om", "A'rof", "Zumar", "G'ofir", "Al-Ahqof", "Hadid", "Mulk" kabi suralardagi oyati karima tarkibida keluvchi "Qolu balo" (Albatta, haqdir) birikmasini aynan keltiradi. Mazkur birikma Allohga shirk keltirgan, haq dinga e'tiqod qilmagan, payg'ambarlarning xabarlarini tan olmagan toifa haqida gap ketganda ishlatilgan. Ya'ni, mushriklar kufr keltirganlari uchun azobini chekishlari lozimligi haqidagi oyati karimalar tarkibida ishlatilgan. Nasimiy iqtibosni aynan keltirib, Alloh yagonaligiga, tavidiga ishonish zarurligini, yo'qsa, jazo muqarrarligini aslo unutmashka undaydi. Zero, iymonli tavid ahlining ahdi ham, iqrori ham aynan shu ekanligiga urg'u beradi. Tasavvuf risolalarida tavidning to'rt turi borligi qayd etiladi. 1) iymoniy tavid; 2) ilmiy tavid; 3) hol tavid; 4) ilohiy tavid [5,48].

Iymoniy tavidda banda sidqu safo bilan bandalik talablarni ado etib, oyat va hadislarga tayanib, Haq taollo yagonaligiga iqrar bo'ladi va buni qalbida tasdiqlaydi. Shuning uchun Nasimiy baytning birinchi misrasida Qur'oniy iqtibosni aynan keltirib, ikkinchi misrasida iymoniy tavidga urg'u bergan. Tasavvuf olamida tavid ahllari muvahhidlar deb ham yuritiladi. Bu haqda Hujviriyning "Kashful mahjub" asarida yozib qoldirgan. Nasimiy g'azalning ikkinchi baytda muvahhid ahli haqida fikr yuritadi:

*Tavidga kelmas qalbi mushrikning bu avhol sharhini
Tingla muvahhid ahli dan kanin ulul absor emish [6, 41].*

Shoir mushrik (shirk keltiruvchi) qalbi tavid (Alloh yagonaligi)ni his qilmasligini, ya'ni tavidni anglash ruhiy holati uning uchun begona ekanligini ta'kidlaydi. Tavid sharhini faqat muvahhid (voxidning ko'pligi) ahli dan tinglash lozimligini uqtiradi. Chunki muvahhidlar Xudo yagonaligi tan olib, u haqidagi ilmni tavid deb ataydilar. Nasimiy baytning ikkinchi misrasida tavid sirlarini ko'rish va eshitish mushkulligini, bu holat faqatgina muvahhid ahllariga

Navoiy “nuqtayi tavhid” (tavhidning tom mohiyati) ni bilganlar, uni bayon eta olmas, bayon qildim desa ham bilmasdan aytganligini ta’kidlaydi. Chunki ta’kidlaganimizdek, tavhid g’ayb ilmi sirasiga mansub bo’lib, uning asroriga yetganlar sir saqlaydilar. Qolaversa, tavhidda birlik, Alloh bilan vohidlik (birlik) hosil qilish nazarda tutiladi. Mazkur masalada so’fiylar va mutakallim (diniy aqoyidni o’rganuvchilar) orasida ham ziddiyat mavjud. Shunday ekan, tavhid sirini oshkor qilish mumkin emas. Oshkor qilganlardan biri Mansur Halloj bo’lib, uning taqdiri barcha so’fiylarga o’rnak bo’lgan. Hazrat Navoiy ham yuqoridagi baytda shunga ishora qiladi. Ayni mulohazalarni Navoiy boshqa g’azallarida ham davom ettiradi:

*Eyki debsenkim, bilay tavhid sirridin xabar,
Shar’din nekim tajovuz ayladi, ilhod bil [1, 328].*

So’fiylar fikriga ko’ra, odam o’zidagi ilohiy zarrani poklab, Allohga intilib, kuchli ruhiy talab va istak orqali U bilan birlik hosil qiladi. Mana shuning o’zi tasavvufda tavhid deb yuritiladi. Shuning uchun Navoiy tavhid siridan xabar topay desang, shar’din (shariatdan) tajovuz aylab (chegaradan oshib o’tmoq) ilhod (dindan qaytish, xudodan qaytish) ekanligini bil, deyish orqali shariat ahli va so’fiylar orasidagi ziddiyatga ishora qiladi.

Nasimiyning mazkur masalaga munosabatini Mansur Halloj va uning “Analhaq” g’oyasi targ’ibiga oid misralarida ham ko’rishimiz mumkin.

*Mansur “Anal-Haq” so’yladi, haqdir so’zi – haq so’yladi,
Uning jazosi, g’am emas, begonadan gar dor emish [6, 41].*

Mansur “Anal-Haq” so’zi bilan tavhidning tub mohiyatini oshkor qiladi. Nasimiy Mansurga xayrixoh ijodkor bo’lgani uchun Mansurning “haqdir so’zi – haq so’yladi”, deydi. Ammo bu fikri bilan dorga osilganligiga talmeh sifatida ishora qiladi. Nasimiy fikricha, dor unga jazo beruvchi emas, balki Haq va banda orasidagi begonalikni bartaraf etuvchi, Haqqa yaqinlashtiruvchi vositadir. Demak, tavhid mohiyatining oshkor etilishi Halloj taqdirini dor bilan bog’ladi. Ulug’ shoir Navoiy ham Mansur Halloj taqdiriga ishora qilib tavhidni fahmlab, “guftugo” (so’zlashish, suhbat) qilsang, joningni fido qilib, tilingni “qat” (kesish, uzish) qilgaysan, deydi:

*Navoiy o’lmadi tavhid guftugo’ bila fahm,
Magarki, aylagasen tilni qat’u jonni fido [2, 4].*

Darhaqiqat, Halloj tavhid mohiyatining oshkori uchun ayanchli qismat egasi bo’ldi. Shuning uchun Navoiy magar tavhid sirini guftugo’ qilsang, “tilni qat’u jonni fido” qilasan, deyish bilan mohiyatni fahmla, ammo oshkor etma, deydi. Navoiy ham tavhid mohiyatini anglash dushvor ekanligini, ko’pgina so’fiylar sharh qildilar, ammo “yongildilar”- yanglishdilar, deydi:

*Tavhid nuktasida xamush o’ldi piri dayr,
Jam’iki sharh qildilar ani, yongildilar [3,119].*

Demak, tavhid tasavvuf olamida keng o’rin egallagan, asosiy tushunchalardan biri. Mazkur tushuncha talqinini ikki zabardast shoir ijodi misolida ko’rib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

mavqei	
Tozagul MATYOQUBOVA. Nafis tuyg'ular zalvori	249
Sohiba UMAROVA. Navoiy lirikasida iqtibos	255
Durdona ZOHIDOVA. Navoiy lirikasida visol orzusining poetik talqini	257
Salomat MATKARIMOVA. Alisher Navoiy "Bog'i nazmi shakkaristonidan bir gulqand" sharhi	261
Laylo JO'RAYEVA. Maqomlarda Alisher Navoiy g'azallarining qo'llanilishi	267
Afifa G'ANIYEVA. Alisher Navoiyning "Bois" radifli orifona g'azallarida sababiyat va oqibat	273
Qamariddin QANET. "G'aroyib us-sig'ar" g'azallarida qo'llanilgan qofiyalar badiiyati va muraddaf g'azallar	282
Mina KARWANY (Afg'oniston). Lutfiy va Navoiy she'riyatida husni ta'lil san'ati	294
Jamila ISOR (Afg'oniston). Navoiy va Bobur shi'riyatida irsoli masal va tamsil san'atlari	299
IV SHO'BA. ALISHER NAVOIY: AN'ANA VA YANGILANISH, ZAMONAVIY ADABIYOTDA BUYUK SHOIR OBRAZI TALQINI PANEL IV. THE PLACE, TRADITION AND RENEWAL OF ALISHER NAVOI'S LITERARY HERITAGE	
Fuzuliy BAYAT (Azərbaycan). Образ Навои в узбекском и среднеазиатском фольклоре	306
Qosimboy MAMUROV, Nargiza TILAKOVA. Navoiy international conference 2022	319
Nizomiddin MURODIY (Xo'jand). Alisher Navoiyning g'arbiy Xitoydagi izdoshlari	325
Nusratullo JUMAXO'JA. "Alisher Navoiy" romanida shoir shaxsiyati va ijtimoiy-adabiy qiyofasining badiiy ifodasi	330
Ilhom G'ANIYEV. Jaloliddin Rumiy va Alisher Navoiy ijodida taqdir muammosi	334
Baxtiyor FAYZULLOYEV (Xo'jand). Nodira ijodida Navoiy an'analari	339
Islomjon YOQUBOV, Go'zal ATABOYEVA. "Navoiy va rassom Abulxayr" roman dilogiyasining shakliy-uslubiy o'ziga xosligi	344
Zilola AMONOVA. Nasimiy va Navoiy ijodida tavhid talqini	350
Elchin IBROHIMOV (Azərbaycan). Alishir Nevai'nin türk dünyasında öğrenilmesi Muhakemetü'l lugateyn eserinin türkçe'ye katkıları	354
Abdumurod TILAVOV. Alisher Navoiy xorijlik olimlar nigohida (Turkiyalik olima professor doktor Funda Toprakning "Tasavvufiy va adabiy tomonlari bilan Alisher Navoiy" tadqiqoti haqida)	360
Ahmet AKALIN (Turkiya). Türk Devletleri Teşkilatı "Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülü"	363